

Произходът на прабългарите

Дебатът през XXI век

Тодор Чобанов

Първо допълнено и преработено издание на български език.

Преводът е осъществен с подкрепата на фонд „Научни изследвания“, проект „Епохи на историята“, финансиран от ФНИ с договор № КП-06-Н70/8 от 13 дек. 2022



Институт за балканистика
с Център по тракология „Проф. Александър Фол“
БАН

ISBN: 978-619-7179-36-1

БЪЛГАРСКА  **ИСТОРИЯ**

- © Тодор Чобанов, *автор*
- © Мирела Мишева, Мартин Чорбаджийски, *редактори*
- © Евгения Коматарова-Балинова, *научен редактор на главите с археологическо съдържание*
- © Десислава Нешева, *научен редактор на главите с генетично съдържание*
- © Акад. Драга Тончева, проф. д.и.н. Станислав Станилов, *рецензенти*
- © Станимира Вътева, *коректор*
- © Александра Младенова, *графично оформление и корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2023 г.

ISBN: 978-619-7688-20-7

Произходът на прабългарите

Дебатът през XXI Век

Тодор Чобанов

София
2023

Съдържание

Уводни думи	7
I. Древен старт: Дебатът през Средновековието	13
II. Във времената без гържава – от средата на XVII до края на XIX в.	20
III. Възстановената гържава и нейната наука: Дебатът от края на XIX в. до края на Втората световна война	27
IV. Битката за комунизъм – дебатът през втората половина на XX в. Въвеждането на археологическите доказателства	36
V. Нова демокрация – дебатът от падането на комунизма до наши дни	70
VI. Въвеждане на геномни технологии за характеризиране на минали популации, миграционни процеси и исторически събития	127
VII. Заключение. Дебатът за произхода на прабългарите след навлизането на генетичните доказателства	166
Библиография	187
Списък с илюстрациите	226

Приложение № 1	
Самоопределение, формиране на идентичност и начало на гържавността – случаят с българските племена през V – VII в.	231
Използвани извори/литература	266
Биография на автора	273
Илюстрации	274

Уводни думи

Светът, в който живеем днес, е белязан от дълга и сложна история. Етническата и политическата карта на Европа се е изменяла толкова много пъти и по толкова различни начини, че за един учен е непосилно дори да изброи всички промени в рамките на отделен труд, независимо колко обемист е той. Съгласно мнението на мнозина изследователи днес, етничността и етносите са културен конструкт, който съществува преди всичко в съзнанието на хората, като тяхното развитие и изменение във времето налага внимателно изучаване и мултидисциплинарен подход. Всяка културна идентичност и етнос¹ в наши дни са резултат от сложни и често продължителни преселения и свързания с тях културен обмен, което води до нови и нови компоненти и тенденции. Следва да приемем, че миграциите са играли и продължават да играят ключова роля за преобразуването и формирането на идентичностите и културите, наред с фактори като изменения в семейните и социалните модели и технологични нововъведения. В далечното и по-близкото минало нови и нови вълни от народи са преобразили Европа и нейните етнически и културни реалии. Има народи, които са изчезнали или са се слели с други; има и такива, които са устояли и са посрещнали нови вълни заселници. Географските дадености предопределят в някои райони на континента да има значително повече преселения, отколкото в други, и съответно в първите са настъпвали повече промени, довели до възникването на нови идентичности. Настоящият труд е посветен на дебата за произхода на една конкретна народност в Европа – съвременните българи, запазили своето етническо наименование в продължение на над 1500 години. По силата на този факт те се нареждат сред древни народности като арменци, грузинци, гърци, евреи и много други. Произходът на

¹ В съвременната археология от 60-те години на XX в. понятията „археологическа култура“ и „етничност“ не са еднозначни, като се приема, че е възможно едновременно да съществуват различни идентичности в рамките на една и съща археологическа култура, както и различни култури да допринасят за възприятията на дадена етничност. Въпросът е много задълбочено анализиран в Jones, 1997, 106 – 119.

българите е въпрос, който касае и небългарите – дългата ни история се преплита с историята на много други народи, някои вече изчезнали, а много други – съществуващи и днес. Актуален и състоятелен е въпросът защо могъщи древни народи като аварите и хазарите, владели навремето обширни империи, изчезват в политическо и културно отношение, техните идентичности се изгубват и забравят, а древните българи, с които делят множество характеристики, са успели да пребъдат, да се променят, да се приспособяват, при това в райони с особено бурна история, като Северен Кавказ и Балканите, изложени на интензивни миграции и демографски преобразувания. Балканският полуостров, където българите избират да се заселят трайно в края на VII в., е силно свързан с Евразийските степи и винаги е бил проблематичен входен пункт по границата на Европа, където, независимо от политическите промени в древността и съвременето, хората са научили важните уроци за съжителство и упоритост. Именно тук прабългарите на Аспарух се установяват, след като напускат своята първоначална родина на изток. Други древни групи, свързани със съвременните българи, избират различни пътища и участват във формирането на други идентичности, култури и държавни образувания. Това преселение и последващото смесване на прабългари и различни славянски групи на Долен Дунав е предмет на настоящото изследване. До неотдавна подобни въпроси се разискваха най-вече от историците и археолозите. Разпалените им спорове се водят в продължение на повече от век, често повлияни от политически борби и различни националистически течения и съответната етнитизация на историята. По думите на П. Гитри обаче, ние отчаяно се нуждаем от нови доказателства и нови инструменти, за да вървим напред, за по-дълбоко осмисляне, без да повтаряме грешките от миналото, сред които като най-голяма се откроява отъждествяването между археологическа култура и етничност. Днес новите развития в областта на археологията и генетиката на древните народи могат да дадат по-конкретни отговори на редица обективни въпроси, благодарение на извличането на генетични проби от древни обекти и тяхното сравняване – от една страна, помежду им, а от друга – със съвременни популации. Сега по-задълбочено познаваме начина, по който различни етноси са съжителствали в рамките на една и съща археологическа култура.

Време е да се разделим забинаги с някои митове, като погледнем от друг ъгъл на наличните факти и намерим мястото на нови такива в глобалната историческа картина. Науката в наши дни прилага по-комплексен подход спрямо миграциите от миналото и по-прецизно определя продължителните преходи и контакти. Вече стана обичайна практика историци, археолози и генетици да работят в екип, за да се формулират съответните въпроси и да се намерят състоятелни отговори, използвайки широк спектър от допълващи се методи и разнообразни масиви от данни. В резултат на тези усилия можем да получим по-точна картина на миналото, с по-малък уклон към предположения, догадки и крайни възгледи. Историята, чрез този широк интердисциплинарен подход, е в състояние по-успешно да се предпази от идеологеми или други влияния, които биха попречили на коректния и обективен разказ за миналото. Надяваме се, че настоящото изследване ще стимулира стремежа ни да търсим обективни отговори на сложните въпроси, които поставяме. Защото нерядко процесът на търсене сам по себе си е по-ценен от отговорите, които носи.

Както е прието за подобни научни изследвания, е необходимо преди да се пристъпи към самата работа, да се опишат целите, задачите и методите на научния процес. Основната цел на изследването е изясняването на произхода на „българите преди българите“ – на прабългарите с тяхната сложна етно-история, както и на средновековния български етнос, за формирането на който те имат значителен и определящ принос. За да адресира тази цел, трудът събира в хронологически порядък научните и част от популярните мнения, изказани от времето на формирането на средновековната ни народност до наши дни. В модерната археология за постигането на научните цели и задачи се прилагат ключови методически принципи на работа като: предпочитане на анализите и обяснението вместо описанията, т.е. изоставяне на характерния за миналото чисто дескриптивен подход и концентриране върху въпроса защо едно явление се появява или изчезва; културата се схваща като резултат от процеса на промяна на социалните и икономическите условия, вместо да бъде представяна като исторически разказ; дедукцията се предпочита вместо индукцията, а валидацията на теориите и хипотезите се осъществява като експериментът е с

предимство пред авторитета; явленията се разглеждат в цялост, задължително в техния контекст, като натрупващите се множества от данни, които винаги имат предимство пред отделните артефакти, без значение колко впечатляващ е един или друг от тях²; и последно – рискът от грешка не може да бъде основание да не се експериментира с един или друг подход, оптимизмът, че експериментите ще доведат до работещи решения, е основополагаща философия на научната работа.

Задачите на проучването са няколко. На първо място, да се проследи дебатът за произхода на един народ – българите – от неговото начало до наши дни, като се представят хронологически различните мнения и техните автори, като се проследи тяхното развитие във времето и пространството. На второ място, да се съчетаят данните от различни дисциплини в полза на работещи решения в този сложен дебат, като се добавят към традиционните исторически и археологически методи – тези на палеогенетиката (или по-правилно – палеогеномиката³), една нова, но много перспективна дисциплина, попадащата в кръга на „биоархеологията на обществата“, съгласно класификацията на теоретиците на археологията в наше време – К. Ренфрю и П. Бан.⁴ Критичният анализ и съчетаването на данни от различните дисциплини са инструментът за определяне на валидността на едни или други теории. В хода на изложението често са описвани в подробности конкретните методи, приложени от едни или други изследователи, анализирани са техните силни и слаби страни. В този смисъл работата прави преглед освен на мненията и на използваните методи и проследява тяхната еволюция във времето, появата на нови и отпадането на стари методически подходи в отделните дисциплини. Хронологичният историографски

² Тоест повтарящите се и характерни културни явления винаги са по-важни от единичните, например керамиката, споделена с много други комплекси, е обикновено много по-важна за интерпретацията на изследвания комплекс от отделен атрактивен и рядък метален артефакт, попаднал в него, без значение степента на неговата уникалност.

³ Авторът отдава предпочитание на термина „палеогеномика“, доколкото в последните години се изследва целият човешки геном, а не отделни гени. Терминът „палеогеномика“ представлява изследване на човешкия геном от древни образци.

⁴ Цялостната класификация на дисциплините и методите е представена в Renfrew, 2016.

преглед, като основен метод на изследването, е допълван с критични бележки и коментари от автора или от други изследователи, работили по конкретния аспект на дебата. Задача е също да се адресира нуждата в съвременната ни ситуация да обективизираме изказваните в широк хронологически хоризонт мнения, представяйки на читателя тяхната поява и еволюция, и посочвайки силните и слабите им страни. От гледна точка на науката задачата е да се създаде проучване, което да послужи за отправна точка за по-конкретни дирения по отделни теми и да насърчи интердисциплинарите подходи. На последно място, една от задачите на работата е да изследва как политическите събития, идеологиите и системите в една или друга епоха влияят на мненията на различните учени и как историята, нуждаейки се от своите жреци – историците – често се превръща, поради техните собствени пристрастия или слабости, в обект на манипулация, некоректна етнизация или друга форма на неистинност. Убедени сме, че подобен честен и открит подход към тези въпроси е единственият правилен начин да поднесем на читателя сложни факти от дългата и интересна история на един стар европейски народ.

Март 2023 г.
От автора

I. Древен старт: Дебатът през Средновековието

Произходът на прабългарите⁵, народите, основали днешна България, а в миналото Кубратова Стара Велика България и Волжка България, е предмет на спорове в течение на векове. Донякъде самите дунавски българи започват този дебат още през Средновековието, съставяйки известния „Именник на българските ханове“⁶. Списъкът, запазен единствено под формата на три руски преписа от Късното средновековие (най-старият от които е от XV в.), се отнася за времето преди създаването на Дунавска България. Според различни учени първите две имена обозначават самия вожд на хуните Атила и неговия син⁷ Ирник, представени като легендарните първи владетели на българите във времената преди още да създадат своя държава в района на Долен Дунав и когато са населявали земите „отвъд Дунава“.

Идентифицирането на „Авитохол“ и „Ирник“ като хунския вожд Атила и неговия син е доста логично, дори и ако двамата са добавени в *Именника* единствено за да се укрепи престижът на управляващия прабългарски елит. Неоспорим факт е обаче, че именно по вре-

⁵ В текста на настоящото изследване понятията „прабългари“ или „българи“ се отнасят до народите, пристигнали с Аспарух на Долен Дунав и смесили се със славянските племена и местното население, с което са се формирали средновековните и съвременните българи. Понятието „прабългари“ се използва като важна част от местната научна традиция, при все, че авторът е съгласен с коментара на В. Пол по въпроса, че древните народи очевидно не са идентични с едноименните нации от наши дни (Pohl, 2018, 19). Понякога понятията „прабългари“ или „българи“ се използват за свързани народи в границите на *Салтово-Маяцката култура*, която според утвърденото мнение е културата на Хазарския хаганат.

⁶ В препис от Късното средновековие, озаглавен „Списък на българските князе“, под това име се цитира в западноевропейската наука напр. Maenchen-Helfen, 1973, 415. Авторът на настоящото изследване, с условности, предпочита формата „кан“ пред „хан“, но се придържа към утвърденото в науката наименование за паметника.

⁷ Това идентифициране бива развито за първи път в средата на XIX в. Вж. Москов, 1988, 148 и Рашев, 2007, 17 за подробен списък на публикациите по въпроса и дискусия. Проблематиката се разглежда и от съветската наука, напр. Артамонов, 1962, 82. От ключово значение е, че такава тълкуване се поддържа от тюрколози като Омелян Прицак (вж. Pritsak, 2002).

ме на хунската епоха прабългарите се появяват на историческата сцена и стават добре познати на византийските хронисти. Дълго време се предполагаше, че българите за първи път са споменати в паметника „Римски хронограф от 354 г.“, съдържащ и генеалогия на народностите, озаглавен на латински *Liber Generationis* („Книга на родословията“). В този *Liber* се изреждат всички известни народи от Сътворението до IV в. В един от запазените по-късни преписи на ръкописа (от XV в., възпроизвеждащ по-старо копие от IX в.⁸) *Ziezi ex quo Vulgares* („Зиези, от когото са българите“) се счита за потомък на Сим, син на Ной (АХ354, 82; Mommsen, 1850, 638). Ако оставим настрана въпроса дали *Vulgares* са българите, което изглежда сигурно предвид еднаквото изписване на етническото обозначение в други латински извори от периода, които се отнасят до проверими събития⁹, следва да сме все така предпазливи и по отношение на датировката, като отчитаме, че други по-ранни запазени преписи (от VII – X в.) на *Liber Generationis* не съдържат текста за „Зиези“ (АХ354, 82; CHR354:CCEL). Широко прието понастоящем е, че тази интригуваща фраза е вмъкната по-късно в оригиналния текст от IV в., но въпреки това е налице съответствие с факта, че българите стават добре известни именно в периода на Великото преселение на народите и трайно извоюват своето място в ранната историографска традиция на Византия¹⁰. Самото име „Зиези“ в такава форма не се среща никъде в други сходни късноантични или средновековни извори – генеалогии или дори съобщения за българите. Неотдавна турският учен О. Каратай изрази предположение, че не става въпрос реално за етноним, а за препратка към народа „зичи“ или „зиххи“ от Западен Кавказ, за който се знае още от произведенията на Страбон (Karatay, 2009, 69 – 70). Фактът, че император Константин VII конкретно описва тяхната страна в Западен Кавказ – Зихия

⁸ Vindobonensis no. 3416 at Österreichische Nationalbibliothek – ÖNB, който възпроизвежда изчезналата *Codex Luxemburgensis* от IX в. За списък на останалите преписи и за източника от IV в. и преписа от IX в. вж. CHR354:CCEL.

⁹ В извори на гръцки език се съобщава за същите събития, потвърждаващи етническото обозначение.

¹⁰ Съгласно едно мнение за датата на преписа с вмъкване на фраза *Ziezi, ex quo Vulgares*, времето е „не по-рано от 539 г.“ (Mommsen, 1850, 559) Вж. също Lang, 1979, 31.

(Constantine Porphyrogenitus, 1967, 187 – 189), подкрепя косвено тази теория – различни по-ранни от него византийски автори специално обозначават тези земи като люлката на Кубратова Велика България и на *уногондурите* и съответно това обозначение, с известни трансформации във формата, е възможно да се е пренесло от името на района към населяващото го население и дори към съдържанието на паметник като *Liber Generationis*. Заслужава си да се посочи също, че Амиан Марцелин неколкостранно споменава определен сарматски княз с името „Зизаус“, станал верен съюзник на империята в района на Долен Дунав в средата на IV в. (Marcellinus, 1986, 133, 135, 141). Не е невъзможно, при широкото разпространение на този подход в миналото, името на владетеля, на реалната историческа личност – вождът Зизаус от творбата на Марцелин, да е послужило по-късно на неизвестен преписвач за определянето и на легендарния претеча от списъка на *Liber Generationis*. Възможно е това да е станало през IX в., когато е изготвен загубеният днес препис на паметника – *Codex Luxemburgensis*, възпроизвеждащ оригинала от IV в. (CHR354:CCEL).

Най-ранната поява на българите, към момента приета като неоспорим факт, е участието им в конфликта между император Зенон и остроготите през 479 – 482 г., разгърнал се на територията на Византийската империя на Балканите. Йоан Антиохийски твърди, че това е първият път, в който „българите“ се съюзяват с империята (John of Antioch, 2008, 431). Внушението в текста е, че после такъв тип съюзяване става обичаен. Латински извори също не пропускат да отбележат същите събития с участие на „вугари“ – Магнус Феликс Енодий възхвалява остготския крал Теодорих за разгромяването им по настояването на Византия (Ennodius, 1882, 266 – 267), докато още пребивава в Долна Мизия. Но тези и последващите съобщения не дават конкретни подробности, с изключение на няколко думи, които позволяват да определим българите като племе на ездачи и войнолюбци, влизащи с охота в сблъсък с различни противници. Много по-късно срещаме конкретни сведения за техния произход и родина. Те се съдържат в два от най-важните ранновизантийски извори – съчиненията на Патриарх Никифор и Теофан Изповедник, използвали вероятно един и същ, днес неизвестен, по-ранен източник. Докато някои български племена извършвали

редовни набези в земите на империята на Балканите от епохата на хуните нататък, а други през VI в. вече са се били заселили във вътрешността на империята и са били част от нейната армия¹¹, гореспоменатите два източника са първите, в които без колебание се посочва конкретно местоположение в района на Черно море като тяхна първоначална родина. Според Никифор тези *така наречени хуни и българи* са населявали земите около Меотидското езеро (Азовско море) и по река Куфис (Кубан), където в миналото се е намирала тяхната *така наречена Велика България* (Nikethorus, 1990, 87). Аналогично Теофан съобщава, че *Древна Велика България се простира от Азовско море покрай река Куфис* (Theophanes, 1982, 55). И двамата автори обозначават прабългарите като „хуни“, като Теофан дори започва текста за Велика България в своята „Хронография“, посочвайки, че е време да се каже и за *земите, владени от хуните (както биват наричани) и от българите*. Прокопий Кесарийски (най-важният и плодovit автор от VI в., виден сановник на Византия) в своите съчинения използва три обозначения за стрелци-ездачи, често включвани в армията на империята – „хуни“, „скити“ и „масагети“. Показателно е, че той, без изрично да споменава „българи“, съумява доста конкретно да посочи етноними, специфични за българите в онзи период – кутригури и утигури, и да представи мита за тяхното разделяне на две племена в родината им *близо до така нареченото Меотидско езеро и река Танаис* (Procopius, 1928, 88 – 91). Голямата близост между това позициониране на племенния район и сведенията от по-късни извори за родината на българите *покрай река Куфис* (Никифор) подкрепя и двете твърдения. Разбира се, в творбите на византийските автори не липсват и екзотични версии – сириецът Йоан Малала съобщава през VI в., че българите били някогашните мирмидонци на Ахил (жители на Тесалия в епохата на Троянската война) (Malalas, 1986, 48). Това твърдение е може би вметнато в преписите на оригиналния текст едва някъде около IX в., когато архаизацията на имената на народите е вече доста характерна за византийските автори. В него вероятно се съдържа опит да се обясни голямата военственост на българите и агресивното им поведение спрямо империята. Подобни случаи съвсем не са изолирани – живелият и работил през XII в. ав-

¹¹ За участието на българите през VI в. във византийската армия вж. Рождественский, 2007.

тор Йоан Цеца също свързва българите с Ахил и ги определя като „хуни-българи-мирмидонци“, а също и като „леонци“¹² (Йоан Цеца, 1980, 104 – 105).

В самата България, в продължение на векове след Теофан и Никифор, необходимостта да се обясни етничността и произходът на българите е доминирана от новите реалности на средновековната българска идентичност. Тя се развива изцяло едва след покръстването през 864 – 865 г. в периода от края на IX в. до края на X в., въз основа на оформящия се византийско-български православен културен синтез и пълноценното използване на българския вариант на южнославянския език. Въпреки че езическата традиция, свързваща древните българи с хуните в дворцовите среди, се запазва по някакъв начин, а „Именник на българските ханове“ бива прехвърлен от камък на хартия и преписван и допълван постоянно,¹³ а впоследствие пренесен в Киевска Рус, преобладаващото домашно схващане за произхода на българите в края на IX в. вече започва да се променя, дори на ниво аристокрация. Най-красноречивият пример вероятно е трактатът „За буквите“ на автор с име Черноризец Храбър (колоритен псевдоним, означаващ „храбър монах“), когото в голяма степен науката припознава като не кого да е, а самия цар Симеон Велики.¹⁴ Съчинението е посветено на резултатите от покръстването (на българите и на техните поданици славяни) и на създаването на славянската азбука. Особено знаменателно е, че за езическото минало се разказва от гледната точка на славяните, а не на (пра)българите (Дуйчев, 1943, 39 – 41). Това е в ярък контраст със съдържанието на каменните надписи на Крум и Омуртаг по-малко от век преди това, в които ясно се прави разграничение между същинските

¹² Античното население по реките Струма и Вардар.

¹³ Вж. преглед относно дискусията за първоначалното създаване на *Именника* и последващото му съхранение в Москов, 1988, 15 и сл. страници. Важно тук е, че той по някакъв начин оцелява в новия, напълно славянизиран, езиков контекст на Златния век на цар Симеон Велики.

¹⁴ От дълго време се води дискусия кой е Черноризец Храбър. Мнението, че това е Симеон Велики е обосновано от Златарски (Златарски, 1927, т. 1, ч. 2, 853 – 860) и се радва на най-голяма подкрепа. Сред другите значими претенденти е изтъкнатият духовник и книжовник Йоан Екзарх (починал през X в.).

българи (прабългари в науката) и техните поданици славяни (напр. в текста на 30-годишния мирен договор между България и Византия от 815 г., текст и коментари в Бешевлиев, 1979, 152 – 163). Дори и по време на управлението на кан Персиян (836 – 852), малко преди покръстването, все още е имало официално ясно разграничение между българите и отделните славянски племена (надпис от Филипи в Бешевлиев, 1979, 132 – 139). Смесването е вече напълно завършено през XII в., когато апокрифът „Солунска легенда“ обозначава славяноезичните народи от Солун от средата на IX в. като „българи“, дори и да не са имали ясна принадлежност към българската държава, което е пояснено и в легендата (Дуйчев, 1943, 142 – 143).

В чужди извори се откриват интересни бележки – напр. руският монах от XI в. Нестор в своята ключова творба *Повесть временных лет* („Повест за изминалите години“) отнася българите към народи като хазарите, маджарите (унгарците) и обрите (аварите) (Повест, 1950, 14; Primary, 1953, 55) и посочва, че те произхождат *от скитите* или *от хазарите* (в друга версия на текста). Тази гледна точка за произхода на българите вероятно отразява възгледи в средите на придворния клир на Ярослав I Велики (Мъдри) в Киев и Новгород (средата на XI в.). Класифицирането или групирането на българите ведно с аварите и хазарите би могло да се сравни с подобно отнасяне, което се среща също и в персийско-арабски извори и свързва българите с хазарите въз основа на техния език (напр. Истархи и Ибн Хаукал, вж. Плетнева, 1976, 15; Арабски извори, 2000, 75). За турския автор от XI в. Махмуд Кашгари, автор на основополагащия труд за ранната история на турските народи,¹⁵ езикът на българите е тюркски диалект със специфични наставки (Кашгари, 2005, 69 – 70), което ясно насочва към волжките българи, тъй като по времето на Кашгари дунавските българи вече езиково са се славянизирани. Важно обстоятелство обаче е, че Кашгари не изброява българите сред списъка си на тюркските племена (Кашгари, 2005, 69 – 70). Междувременно (XI – XIV в.) във византийски извори понякога обозначението „мизийци“ и „скити“ замества „българи“, което насочва към архаизирано обозначение на техните земи – подход за именуване със здрави корени във византийската историческа традиция, при кой-

¹⁵ Диван лугат ат-тюрк, Кашгари, 2005.

то народите започват да бъдат наричани по имената на старите имперски провинции, в които по-късно се заселват или гревни народи, които по някакъв начин се асоциират с тях.

Понякога в историческите легенди на други степни народи също се откриват по-ясно съхранени спомени или избледнели в колективната памет истории, които по един или друг начин са свързани с произхода на прабългарите и тяхната ранна история. Един от най-интересните случаи е свидетелството от XIII в. на Симон от Кеца (Кезаи Симон), в което унгарецът записва своята история за техния произход. Легендарните бащи на хуните и унгарците, които се казвали съответно *Хунор* и *Магор*, преследвали елен в блатата край *Меотидското езеро* (Азовско море), когато срещнали и се оженили за дъщерите на някой си „княз *Думо*“ (Keszai Simon, 1901, 11 – 12). Историята поразително наподобява генеалогичната легенда, разказвана векове по-рано от Прокопий Кесарийски (вж. по-горе). Името *Думо* съвпада с фамилното име на прабългарската династия, която създава първо Стара Велика България в същия район, а впоследствие Дунавска България. *Меотидските блата* са в същия район, в който според хронисти като Прокопий и Никифор са били земите на българските племена. Съвпада и митологичното животно – елен (сърна), побело героите към събата им. Очевидно е преплитането на българската и унгарската традиции, може би свързано и с продължително съжителство в широкия регион на Северното Черноморие в едни или други по-ранни етапи от тяхната история.

Различни гревни извори, както домашни, така и чужди, са съхранили много малко от цялата история за произхода на прабългарите. През вековете много голяма част се изгубва, но от XVII в. насетне тези източници започват да се преоткриват от изследователите – бавно, фрагмент по фрагмент, като предмет на научен анализ. Към онзи момент все още предстои дълъг път; трябва да изминат няколко века, преди тези стари текстове да бъдат допълнени с археологически, антропологически или даже генетични данни. Но остава убедителен фактът, че изброените легенди, версии и описания съдържат значими и достоверни сведения, които, макар и пречупени през призмата на вековете, показват устойчивостта на историческата памет на народите и раждането на легендарното върху основата на реалните събития.

II. Във времената без държава – от средата на XVII до края на XIX в.

Славянският език, говорен от всички в средновековна България от VIII (?) – IX в. нататък и трайно утвърден у дома и в чужбина по силата на използването си в православната църква, силно повлиява върху самосъзнанието на дунавските българи. Вярата в славянския произход на българите през XVII – XIX в. завладява умовете в страната, намираща се под османско владичество, като мощна идея, втъкана в зараждащия се български национализъм и съответстващия му ранен „романтичен период“ на българската историография¹⁶. „История славянобългарска“ от XVIII в. на Паусий Хиленгарски (1722 – 1773), монах от Хиленгар, която черпи от „Царството на славяните“ (*Il regno de gli Slavi*) от Мавро Орбини (1563 – 1614), е крайтъгълен камък на утвърждаването на този възглед в българската национална традиция в ново време. Прабългарите са от славянски произход, потомци на Мешех (Мосох), син на Яфет, дошли на Балканите, прекосявайки района на река Волга, чието име се превръща в тяхно етническо наименование (Орбини, 2012, 439; Паусий, 1999, 23 – 26). Сходни концепции за древните българи са били развити и в другите две най-ранни домашни истории – „Кратка история“ на Монах Спиридон¹⁷ и т.нар. „Зографска история“¹⁸ (Спиридон, 2000; Зографска история, 1969). Важно е, че налице е и „независим извор“, който не е използван като източник, нито пък самият той е черпил от домашните истории, посочени по-горе – францисканският монах Блазиус Клайнер (неизв. – 1785). Клайнер е писал на латински език на територията на днешна Румъния и също твърди, че българите са се назвали по името на река Волга. Но за разлика от домашни-

¹⁶ Най-новият анализ на българската историография може да бъде открит в Даскалов, 2018. Вж. също Думанов, 2017 за националистичните аспекти на българската археология до 1939 г.

¹⁷ „История во кратце о болгарском народе славенском“ от Спиридон Габровски.

¹⁸ „Зографската история“, съставена около 1760 г. следва като образец хърватския автор Андрия Качич-Миошич и произведението му „Приятен разговор за славянския народ“, което е една от първите творби, представителни за „илиризма“ – теорията, че славяните са първото и най-древно население на Балканите.

те извори (на говорим и писмен славянски), Клайнер не ги определя като славянски народи, а тясно ги обвързва с хуните. Той дори стига по-далеч, обяснявайки значението на наименованието „българи“ през „хунския език“, в смисъл на „родство“ (Клайнер, 1977, 26 – 27). Дори това обяснение да е в противоречие с първото, а именно произхода на наименованието по името на река Волга, то би могло да съдържа зрънце гревна истина – че названието „българи“, независимо откъде произлиза името, е могло да се използва по-късно като „династониум“¹⁹ или екзоним²⁰, пренасян към различни политически свързани групи. Понастоящем изследователи като Валтер Пол успешно са утвърдили този подход както спрямо аварите, така и спрямо българите (Pohl, 2018, 32, 42 – 43). Също от значение е, че историческият труд на Клайнер от втората половина на XVIII в. е първият от голяма редица трудове впоследствие, които отново, след византийските автори от Ранното средновековие, свързват гревните българи с хуните.

Сред тази група ранни истории на България и българите особено и много важно място заема съчинението на Петър Богдан „За гревността на бащината земя и за българските дела“, създадено около 1666 – 1677 г., около век по-рано от създаването на „История славянобългарска“ на Паусий. С право понастоящем то се счита за най-ранната цялостна история на България от дълбоката гревност до средата на XVII в., писана от етнически българин, макар и не на български език. Наскоро съчинението бе издадено за първи път на български в пълнота от латинския си оригинал от Цв. Василев (Богдан, 2020). И тогава, и днес Францисканският орден, към който принадлежи Петър Богдан, се занимава системно с исторически изследвания, францисканец е и Блазиус Клайнер (вж. по-горе). Поради тази причина Петър Богдан има достъп до редица източници, недостъпни за другите автори на подобни съчинения от този ранен период, в това число и латински преводи на важни византийс-

¹⁹ Династониум – в случая прехвърляне на името на династията върху целия управляван народ с всичките му различни групи и етноси.

²⁰ Екзонимът е наименование, отнасящо се до група хора, което не съвпада с наименованието, с което тя нарича себе си. Името, с което тази група от хора се назовава сама, се обозначава с термина „ендоним“, или също „автоним“.

ки извори. Сред източниците му са и автори от онази епоха като продължителят и редактор на Цезар Бароний – френският епископ Анри дьо Спонг (1568 – 1643), Марчин Кромер (1515 – 1589) – полски епископ и хуманист, а също придворният историк на унгарския крал Матияш Корвин (1443 – 1490) – италианецът Антонио Бонфини (1434 – 1503) (Богдан, 2020, 57 – 58 и бел. под линия). Познава и произведението на Мавро Орбини. За пристигането на българите в *Тракиите* в края на V в. Петър Богдан се доверява на Спонг и неговия източник – Марцелин (Богдан, 2020, 57). Владеенето на изворовата база от страна на Петър Богдан е впечатляващо и той успява да компилира една доста обективна картина на ранната българска история, съответстваща и на разбиранията на европейските историци от неговата епоха. Произходът на българите или по-скоро оригиналната им прародина е посочена от него като *вътрешността на Севера* (цит. по Спонг & Бароний, вж. по-горе), а също и *Вътрешна Сарматия* (цит. по Кромер, вж. по-горе).

През този период наличните извори са малко, а първите археологически открития с прабългарски материали са все още далеч в бъдещето. Независимо от това, теорията за славянския произход не се приема напълно от всички у дома. Има значими различия в становищата и вариантите, например изявеният български революционер Георги Раковски (1821 – 1867) твърди, че въз основа на „анонимен ръкопис“, древните българи са „кимерийци“ (Раковски, 1865, 200). Днес погодяваме, че Раковски вероятно е попаднал на фрагмент от произведението на Проконий Кесарийски, по-специално от „Книга за войните“, VIII в., където последният посочва, че *народът, който живее тук (на изток от района на Азовско море), в миналото е наричан кимерийци, а сега се нарича утигури* (Procopius, 1928, 88 – 91). В своя основен труд по темата, „Българска старина“, Раковски развива теорията си, че фактически българите (без никакво съмнение славянски народ) на по-ранен етап са били „арийци“, водещи началото си от Индия, а по-късно стават първите заселници в Европа (Раковски, 1865, 378 – 398).

Друг изявен представител на „романтичния период“ е Гаврил Кръстевич (1817 – 1898), публикувал своята „Българска история“ през 1869 г. Творбата му демонстрира донякъде по-задълбочено разбиране на изворите и коректно картиране на древните територии, населявани от прабългарите, но главните изводи са въз основа на догад-

ки от полето на езиковедството и умозаклучения, сходни с тези на Раковски. Ключов момент в неговите възгледи е стремежът да се обясни хунският етноним през славянските езици. Заклученията са доста алогични – хуните фактически са славянски народи, защото са не други, а именно българите, които пък на свой ред, без всякакво съмнение са славяни (Кръстевич, 1869). Този своеобразен (и логически неиздържан) силогизъм, свързващ хуните със славяните през съвременните българи, се появява отново и отново под различна форма в творчеството на учените от „романтичния период“. Той е част от голямата тенденция за „етнизация“ на миналото през XIX и XX в. в Европа, която продължава и днес в Средна Азия и от опитите съвременните народи пряко и безкритично да се асоциират с древните.

Чуждестранни автори също развиват доста объркани теории. Роденият в Украйна Юрий Венелин (1802 – 1839) е човекът, който за първи път представя дебата за произхода на прабългарите на обществеността в Руската империя, държава, която по-късно ще е водещ фактор при възстановяването на българската държавност като резултат от последната Руско-турска война от 1877 – 1878 г. Венелин създава внушителен по обем тритомен труд, озаглавен „Древните и сегашни българи“²¹. Според възгледите му българите спадат към славянските народи, които идват от поречието на Волга, а името на реката става и техен етноним.²² Той също счита, че хуните, аварите и хазарите са все обозначения, използвани във византийски извори, които следва да се отнасят именно за българите. Според общата му класификация българите се посочват като клон от руските народи, наред с украинците (Венелин, 1856, преглед в Даскалов, 2018, 66 – 68). Доста очевидно е силното влияние върху този подход и заклученията му от страна на идеологията на царска Русия като държава-покровител на всички славянски народи. Предстои да видим как по аналогичен начин около век по-късно идеи, зародили се от политически идеологии, се проектират върху

²¹ Последното съкратено издание на български език е от 2020 г.: „Древните и сегашни българи и отношението им към русите“, София: изд. „Гута-М“.

²² В съвременната наука се е утвърдило схващането, че на река Волга въобще няма славянски култури и първото славянско присъствие може да се свърже едва с териториалното разширение на великото княжество Московия през XIII – XIV в.

бъдещи колеги на Венелин, когато самият Сталин променя някои от общите възгледи в съветската историческа наука в началото на 50-те години на XX в. и отново в края на века, когато Съветският съюз престава да съществува, а с това и идеологическата хватка върху историята, заменена с потребността от историческа обособка на съвсем други геополитически реалности.

С навлизането на историческата наука в Новото време в Западна Европа (XV – XIX в.) теориите за гревните и съвременните към онзи момент българи претърпяват сериозна ревизия в творбите на различни чуждестранни автори. Мнозина западноевропейски учени от XVIII в. считат българите първоначално за тюрки или „татари“, а по-късно за хуни, извеждайки своите заключения изцяло въз основа на съображения от езиковедството. Тези съображения са формирани единствено на базата на няколко известни от писмените извори прабългарски титли и имена, както и на база съществуващи възприетия за Волжка България, земя на „татари“. За първи път подобно мнение изразяват френският ориенталист Жозеф де Гин и немскоезичните учени Йохан Ерих Тунман²³ и Йохан Кристиан фон Енгел (De Guignes, 1757, 514; Thunmann, 1774, 29 – 34; Engel, 1797, 251 – 252, 293 – 294, 299). Най-влиятелната фигура от този период, придържаща се към подобни схващания, е изтъкнатият немски учен Август Лудвиг фон Шльоцер (1735 – 1809) (Schlözer, 1771, 240 – 252). В продължение на много време той е считан за родоначалник на „урало-алтайската“ (впоследствие развила се като „тюркската“) теория за произхода на прабългарите, но през 80-те години на XX в. се установява, че Де Гин е излязъл с тази идея близо петнайсет години преди него (Бешевлиев, 1981, 15 – 16), въпреки че не може да се каже със сигурност дали Шльоцер изобщо е знаел за вече изказаното мнение и дали е решил да го ползва. Шльоцер вероятно е и първият, който въвежда в работите си понятието *Urbulgarien*, въведено като „прабългари“ в българската научна традиция от Иван Шишманов (Шишманов, 1900) и други авторитетни учени.

²³ Тунман използва термина *Urbulgaren* (на немски език „древни българи“) за обозначаване на българите от древността, с което откроява важните етнически трансформации, настъпвали във времето. Този термин се появява отново през XX в. и е възприет в българската наука като *прабългари*, вж. по-долу.

Теорията е доразвита в труда на Йохан Каспар Цойс (1806 – 1856) (Zeuss, 1837, 710 – 727), който я преработва така, че впоследствие се развива като „хунски произход“ (с родина в урало-алтайския район), приобщавайки я към общата дискусия за етничността на хуните. Съдейки по аристократични титли като „тархан“, той заключава, че езикът на гревните българи е бил идентичен с този на хуните и несъмнено е същият като на гревните тюрки. Цойс издига хипотезата, че след разпадането на империята на Атила прабългарите се отдръпват на изток и стават известни под различни имена – предимно като „хуни“, но също така като „кутригури“ и „утигури“. Вероятно Цойс е първият учен, свързал двете последни групи с българите, като за сравнение Енгел ги е определял като „хуни сред българите“ (Бешевлиев, 1981, 16 – 17). Както ще видим в следващите страници, от началото на XIX в. нататък връзката българи-хуни е един от основните елементи в дебата за произхода на прабългарите, въпрос, силно актуален и понастоящем.

През този период от историята на Европа новосформиращите се национални чувства и тежнения вече оставят своя силен отпечатък върху историческите изследвания. Схващанията за монолитност на етносите (моноетничност) по отношение на миналото на различните народи, включително обширни и разнородни политически съюзи като тези на хуните, се комбинират с опростенческият подход на проектиране на етническите реалности от XVIII – XIX в. върху далечното минало. Тези обстоятелства обясняват защо представители на славянските страни (включително местните балкански автори) настояват, че произходът на българите назаг във времето е славянски. Чешкият и български историк Константин Иречек (1854 – 1918), автор на „История на българите“ (1877)²⁴, което се явява първата академична история за следосвобожденска България, ясно вижда риска от такъв подход и неговата логическа неиздръжаност. За постигане на компромис между гревните извори, според които българите не са считани за славяни, Иречек настоява, че българите неговии съвременници, по никакъв начин не се родяат с *шепата българи, предвождани от Исперих, но [със] славяните, които много*

²⁴ Трудът е публикуван на немски и на чешки език през 1876 г. и е бил негова докторска дисертация.

по-рано се заселили както в Мизия, тъй и в Тракия, Македония. Що се отнася до самите прабългари, той приема теорията на Павел Йозеф Шафарик (1795 – 1861), че те са от угро-фински произход, възглед, споделян и от някои български историци като Марин Дринов (1838 – 1906) (Иречек, 2015, 211 – 213; Дринов, 1909, 32). Значимият, но понякога подвеждащ принос на Иречек и други български учени – неговите съвременници, се състои и в това, че те успешно разделят въпроса за произхода на прабългарите от въпроса за произхода на българите, които са техни съвременници.²⁵ В дългосрочен план това разделение води до спекулативно-умозрителна, но дълго време считана за „официална“ теория, съгласно която прабългарите на Аспарух са били съвсем малобройни и не са оставили значимо културно или генетично наследство. Това ясно етническо разделение, свързано с широко битуващото в края на XIX в. схващане за съществуването на монолитни (чисти) етноси, по-напред във времето ще породи разгорещен, но безсмислен дебат относно това кога точно Аспаруховите българи са се срещнали за първи път със славянските племена и какво е било естеството на техните отношения в този момент и по-нататък.²⁶ Романтизмът/панславизмът на Иречек и Дринов, в съчетание със силното културно и политическо влияние на Русия върху България след Освобождението през 1878 г., води до утвърждаване на представата за прабългарите като изчезнала древна общност, която не бе многобройна, но беше войнствена, защото освен войната, други занаяти не познаваше (Дринов, 1909, 32). Впоследствие, според тези учени, прабългарската народност напълно ще се загуби – те ще се претопят в „славянското море“ и новата средновековна българска идентичност – погълнаха се в този съединен на едно елемент, без да оставят в него някаква следа от своята инородна народност (Дринов, 1909, 33, 44). Ще измине почти век преди твърдението на Дринов, вписващо се много удобно в политическите реалии на късния XIX в., а после на тези в комунистическа България, да бъде сериозно поставено под въпрос от историци, археолози и генетици.

²⁵ Счита се, че това е направено за първи път от Дринов в неговия труд през 1869 г., с преиздаване през 1909 г.

²⁶ Темата за вътрешните отношения между прабългарите и славяните на Долен Дунав, макар и интригуваща, е извън обхвата на настоящата монография.

III. Възстановената държава и нейната наука: Дебатът от края на XIX в. до края на Втората световна война

След Освобождението на България през 1878 г. започва създаването на същинската историческа наука в страната. През тези години (края на XIX в.) все още е доста популярна теорията за угро-финския произход на прабългарите. Освен от вече споменатите учени, Шафарик и Дринов, тя се споделя и от изтъкнатия британски учен Джон Бейгнъл Бъри (1861 – 1927). В своя главен труд за Византия той твърди, че прабългарите (в оригиналния текст „българи“) са ... *народ, принадлежащ към урало-алтайската раса, който не следва да се бърка със славяните* (Bury, 1889, 294). Важно е, че Бъри визуира с твърдението си не една, а две различни и съчетаващи се при него теории, което показва колко комплексен е въпросът за произхода на прабългарите, пред който се изправя историческата наука от края на XIX в., при това от подстъпа единствено на фрагментирана информация от малобройни писмени извори.

Чуждестранни учени като Иречек и братята Шкорпил²⁷ изиграват значима роля, премествайки се да живеят и работят в България. Постепенно нараства броят на известните писмени извори; започват да се появяват и археологически данни, най-вече след успешното идентифициране на старите столици Плиска и Велики Преслав (в началото на XX в.). Първото поколение професионални български историци имат задачата да изведат логична и издържана теория за произхода на прабългарите. Обозначаването на българите като хуни в късноантични и ранносредновековни византийски извори води до формирането и утвърждаването на дълго време доминиращата научно обоснована домашна теория за произхода на прабългарите – „хунската теория“²⁸.

Основна фигура, свързана с теорията, е Васил Златарски (1866 – 1935), считан от мнозина за истинският основоположник на съв-

²⁷ Основоположниците на българската археология са Карел Шкорпил (1859 – 1944), Владислав и Вацлав Херменгилд Шкорпил (1858 – 1923).

²⁸ Не следва да се бърка с по-ранните романтични версии на хунската теория, според която хуните са славяни.

ременната българска историческа наука. Той се дипломира в Санкт Петербург, но е силно повлиян от немската научна мисъл, особено от възгледите на Рудолф Вирхов (1821 – 1902), поради което достига до определянето на прабългарите като „народност“, а техните славянски съюзници като „племена“ (Златарски, 1994, 36). Златарски анализира задълбочено „Именник на българските ханове“ и други извори, налични към онзи момент. Заключениеето му е, че съвременните българи са наследници на „хуно-българите“ и „славяните“ (предимно източните), срещнали се на Балканите и смесили се под силното политическо ръководство на управляващия български елит (Златарски, 1994, 16 – 19; Златарски, 1972, 313 – 315). Подобно на по-ранната трактовка на същия въпрос от Дринов, Златарски стига до извода, че хуно-българите са били твърде малобройни и са се претопили сред славяните, оставяйки след себе си единствено етническото си наименование (Златарски, 1994, 19). Това схващане, а именно убедеността за появата на малка група хора – „малобройните прабългари“, пристигнали на Балканите, устоява дълго време, за да бъде поставено под съмнение едва в началото на настоящото столетие с различни аргументи, вкл. постоянно растящия брой идентифицирани и проучени прабългарски некрополи (понастоящем броят им в Северна България е многократно по-голям от този на считаните за славянски). Златарски обвързва прабългарите както с хунну от китайските извори, така и с европейските хуни, което съответства на тогавашното схващане, че западните и източните хуни са били или един и същ народ, или поне много близки народи.²⁹ Прабългарите са принадлежали към това семейство на *централноазиатските тюрки*. Златарски, редом с други историци, използва различни писмени извори, за да определи земите, които са населявали, преди да се установят на Долен Дунав – на изток от Меотидското езеро и в района на река Танаис (Дон), където са се формирали след

²⁹ В наши дни дебатът за връзката между западните (европейските) и източните (централноазиатските) хуни често се избягва с твърдението, че „хуни“ е политическа, а не етническа категория. Вж. например Нуун Ъин Ким, 2016, 46 – 47. Това обаче обезсмисля обособяването на „археология на хуните“ (Нуун Ъин Ким, 2016, 32 – 35), тъй като повечето съществуващи етничности в Европа през тази епоха по един или друг начин са били свързани с „Хунската империя“.

470 г. сл.Хр. (Златарски, 1994, 21 – 45, 84 – 89). Според Златарски тюркската етничност на прабългарите е неоспорим факт. Любопитно е, че този извод не се споделя изцяло от западноевропейската наука през периода – така например изявеният немски учен Б. фон Арним твърди, че те представляват ... *смесица от хуни и ираници* (Von Arnim, 1933, 349 – 351). Подобни по-комплексни – „смесени“ – възгледи, но вече доста повлияни от популярната към онзи момент псевдонаучна „расова теория“, изразява и българският изследовател Ст. Младенов, който през 1927 г. пише, че езикът на прабългарите „несъмнено“ е бил тюркски, сроден както на западнотюркските езици (чувашки), така и на източнотюркските. В етническо отношение и черти се определят не като монголоиди, а като носители на „арийско-алтайски произход“. Прабългарите, заключава авторът, са разклонение на хуните, което се озовава в Европа (Младенов, 1927, 70 – 71). Определянето на нетюркския компонент у Младенов като „арийски“ без съмнение цели да постави прабългарите сред „висшите раси“ в популярните тогава класификации.

В разгръщащия се след Освобождението в България дебат за произхода на прабългарите своя принос дава и видният учен и общественик Иван Шишманов (1862 – 1928). През 1900 г. излиза монографията му, озаглавена „Критичен преглед на въпроса за произхода на прабългарите от езиково гледище и етимологиите на името „българин“ (Шишманов, 1900). Шишманов, притежаващ необходимата голяма научна ерудиция, критикува циркулирането по това време на множество понятия за обозначаването на българите от най-старата история – древни, стари, езически, неславянски, уралочудски, хагански, фино-уралски, турански, хунски българи, хагано-българи, торски българи, Аспарухови българи, първобитни българи и др. Той отдава своето предпочитание на термина „прабългари“ поради факта, че това понятие не е натоварено с нито една конкретна хипотеза за произход, за разлика от гореизброените (Шишманов, 1900, 506). От съвременна гледна точка тази идея на Шишманов е все още много актуална, доколкото чрез използването именно на понятието „прабългари“ се избягва и предварителната етнизация, хронологическо предпоставяне на въпроса за периода на етногенеза, както и други проблеми, очертали се в светлината на натрупващите се данни на археологията, историята и палеогеномиката. В своята мо-

нография Шишманов прави и пълен преглед на дебата за произхода на (пра)българите през предходния му период, демонстрирайки отлично познаване на всички публикации по темата, включително и на начина на разписване на темата в енциклопедия „Британика“. Той стига до извода, че историята сама не може да изясни въпроса за произхода на прабългарите и следва да привлече историческата етнография, лингвистиката, антропологията, археологията и други дисциплини на помощ (Шишманов, 1900, 506 – 507). Това заключение на автора – за нуждата от интердисциплинарен подход за обективизирането и решаването на толкова сложен проблем, а даже и за балансирането на методите и правените от тях изводи, звучи почти пророчески от съвременна гледна точка. За съжаление, както ще се убедим в следващите редове, ще минат много години, преди този интердисциплинарен подход да се наложи, а в последните години – и да се обогати с методите на палеогеномиката. Шишманов също така критикува и политизирането на дебата за произхода на прабългарите, което по това време все още се случва по оста „славяни или не“, а критичният му анализ визира трудовете на Дринов и Иречек, несъмнено намиращи се под влиянието на панславизма от края на XIX в. (Шишманов, 1900, 507). В хода на своето подробно изложение Шишманов свежда теориите за произхода до три основни – урало-чудска, турско-татарска и славянска, и подробно разглежда техните аргументи, като акцентът на анализа пада върху титлите, личните имена и календарните понятия (Шишманов, 1900, 556). В края на пространния си лингвистичен анализ той стига до извода, че „българин“ означава буквално *волжанин, човек от Волга*, а българите дълго време обитават долното течение на реката. С изясняването на този ключов по негово мнение аргумент, взетите на дебата се накланят решително в полза на турско-татарската теория, а тюркските заемки в унгарския език следва да се определят като прабългарско влияние (Шишманов, 1900, 744 – 745). Все пак Шишманов оставя вратите на дебата широко отворени, аргументирайки нуждата от създаване на нови три труда – в областта на етнологията, на археологията и на антропологията (Шишманов, 1900, 745).

Успоредно с вече научно прецизираната хунска теория (чрез елиминиране на твърдеството между хуни и славяни), постепенно се развива и друга теория, която често стъпва в аргументацията си